HSR (LONDON),
HOUGHTON STREET REVIEW JOURNAL
ISSN: 2058-5519|Impact factor-15.9
http://houghtonstreetreview.com/index.php/hsr

BADIIY ADABIYOTNING JAMIYATDAGI AHAMIYATI

Mahmudov Muhammaddiyor Ma'murjon o'g'li

Andijon davlat chet tillari instituti talabasi

Tel: +998 77 014 81 05

· E-mail: mahmudovmuhammaddiyor598@gamil.com

Ilmiy rahbar: Axunov Muqumjon Muhammadaminovich

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), professor

Tel: +998 97 997 74 43

· E-mail: muqumjon.axunov@bk.ru

Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.23253311

Annotatsiya: Maqolada badiiy adabiyotning jamiyat hayotidagi o'rni va vazifalari nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Antik davrdan hozirgi kungacha bo'lgan adabiyotshunoslik qarashlari, shuningdek, badiiy matn mutolaasining inson ongi va xulq-atvoriga ta'sirini o'rgangan psixologik tadqiqotlar umumlashtirildi. Tahlil natijasida badiiy adabiyotning bilish, tarbiyaviy, estetik, empatik, milliy-o'zlikni saqlash va ijtimoiy-tanqidiy vazifalari ajratib ko'rsatildi. Raqamli axborot davrida kitobxonlik madaniyatini oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar berildi.

Kalit so'zlar: badiiy adabiyot, jamiyat, adabiyotning vazifalari, ma'naviyat, empatiya, kitobxonlik madaniyati, milliy o'zlik, estetik tarbiya.

Аннотация: В статье анализируются роль и функции художественной литературы в жизни общества с теоретической и практической точек зрения. Обобщены литературоведческие взгляды от античности до наших дней, а также психологические исследования влияния чтения художественных текстов на сознание и поведение человека. Выделены познавательная, воспитательная, эстетическая, эмпатическая, национально-идентификационная и социально-критическая функции художественной литературы. Предложены практические рекомендации по повышению культуры чтения в эпоху цифровой информации.

Ключевые слова: художественная литература, общество, функции литературы, духовность, эмпатия, культура чтения, национальная идентичность, эстетическое воспитание.

HSR (LONDON),
HOUGHTON STREET REVIEW JOURNAL
ISSN: 2058-5519|Impact factor-15.9
http://houghtonstreetreview.com/index.php/hsr

Abstract: This article analyses the role and functions of fiction in society from theoretical and practical perspectives. It brings together views from literary theory, from antiquity to the present, and psychological research on how reading fiction affects human thinking and behaviour. The study identifies the cognitive, educational, aesthetic, empathetic, identity-preserving and socially critical functions of fiction. Practical recommendations are offered for strengthening reading culture in the digital age.

Keywords: fiction, society, functions of literature, spirituality, empathy, reading culture, national identity, aesthetic education.

KIRISH

Badiiy adabiyot insoniyat tarixidagi eng qadimiy va eng ta’sirchan madaniy hodisalardan biridir. U so‘z san’ati sifatida voqelikni obrazlar orqali aks ettiradi, insonning ichki dunyosini ochadi va jamiyatning ma’naviy qiyofasini shakllantiradi. Aristotel she’riyatni tarixdan “falsafiyroq” deb atagan, chunki u bo‘lgan voqeani emas, bo‘lishi mumkin bo‘lgan umumiy haqiqatni ko‘rsatadi [1].

O‘zbek adabiyotshunosligida ham adabiyotning ijtimoiy vazifasi azaldan e’tibor markazida bo‘lgan. Abdurauf Fitrat adabiyotni insonning his-tuyg‘ularini so‘z orqali ifodalab, boshqalarda ham shunday tuyg‘u uyg‘otuvchi san’at sifatida ta’riflagan [2]. Alisher Navoiy, Abdulla Qodiriy, Cho‘lpon kabi ijodkorlarning asarlari o‘z davrida jamiyatning ma’rifiy uyg‘onishiga xizmat qilgan. Mavzuning dolzarbligi raqamli texnologiyalar davrida kitob mutolaasi o‘rnini qisqa formatdagi media mahsulotlari egallayotgani bilan bog‘liq. O‘zbekistonda kitobxonlik madaniyatini oshirish davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgani ham masalaning ijtimoiy ahamiyatini ko‘rsatadi [3]. Tadqiqotning **maqsadi** — badiiy adabiyotning jamiyatdagi asosiy vazifalarini aniqlash va ularning zamonaviy sharoitdagi ahamiyatini asoslash. Shu maqsadda quyidagi **vazifalar** qo‘yildi:

1. Adabiyotning ijtimoiy roli haqidagi nazariy qarashlarni tahlil qilish.
2. Badiiy mutolaaning shaxs va jamiyatga ta’sirini o‘rgangan tadqiqotlarni umumlashtirish.
3. Adabiyotning asosiy ijtimoiy vazifalarini tasniflash.
4. Kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Adabiyotning ijtimoiy roli haqidagi qarashlarni shartli ravishda uch yo‘nalishga ajratish mumkin. Birinchisi — **mimetik-estetik yo‘nalish**: Aristotel badiiy asarning “katarsis”, ya’ni his-tuyg‘ularni poklash vazifasini ta’kidlagan [1]. Yu.M. Lotman badiiy matnni axborotni saqlovchi va yangi ma’no yaratuvchi murakkab belgilar tizimi sifatida talqin qilgan [4]. M.M. Baxtin esa adabiyotni turli ovozlar va dunyoqarashlar muloqoti — “dialog” maydoni deb bilgan [5].

Ikkinchisi — **ijtimoiy-axloqiy yo‘nalish**. J.-P. Sartr yozuvchining jamiyat oldidagi mas’uliyati g‘oyasini ilgari surib, yozish — bu dunyoni o‘zgartirishga chorlash ekanini ta’kidlagan [6]. M. Nussbaum badiiy adabiyot o‘quvchida boshqa inson o‘rniga o‘zini qo‘yish qobiliyatini rivojlantirishini va bu fazilat adolatli jamoat hayoti uchun zarurligini asoslagan [7]. Tarixchi L. Xant XVIII asr romanlari o‘quvchilarda begona insonlarga hamdardlikni kuchaytirib, inson huquqlari g‘oyasining keng tarqalishiga zamin yaratganini ko‘rsatgan [8].

HSR (LONDON),
HOUGHTON STREET REVIEW JOURNAL
ISSN: 2058-5519|Impact factor-15.9
http://houghtonstreetreview.com/index.php/hsr

Uchinchisi — **psixologik-empirik yo‘nalish**. R. Mar va K. Otli badiiy asarni ijtimoiy tajribaning “simulyatsiyasi” deb ta’riflaydi: o‘quvchi qahramonlar hayotini kuzatib, real hayotdagi munosabatlarga tayyorlanadi [9]. D. Kidd va E. Kastano tajribasida badiiy proza o‘qigan ishtirokchilar boshqalarning ruhiy holatini aniqlash testlarida yuqoriroq natija ko‘rsatgan [10]. L. Rozenblatt esa o‘quvchi va matn o‘rtasidagi faol munosabat nazariyasini ishlab chiqqan [11].

O‘zbek adabiyotshunosligida adabiyotning mohiyati va vazifalari D. Quronov asarlarida tizimli yoritilgan [12; 13]. Fitratning “Adabiyot qoidalari” asari esa milliy adabiyot nazariyasining ilk namunasi hisoblanadi [2].

Metodlar. Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy, tavsifiy, analiz va sintez hamda nazariy umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. O‘zbek va jahon adabiyotidan olingan namunalar adabiyotning ijtimoiy ta’sirini ko‘rsatish uchun tahlil qilindi.

NATIJALAR

Tahlil natijasida badiiy adabiyotning jamiyatdagi oltita asosiy vazifasi aniqlandi. Ular amalda bir-biridan ajralmagan holda namoyon bo‘ladi, biroq har biri jamiyat hayotining alohida qirrasiga ta’sir ko‘rsatadi.

1. Bilish vazifasi. Badiiy asar o‘quvchini boshqa davr, makon va ijtimoiy qatlamlar hayoti bilan tanishtiradi. Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romani XIX asr Turkiston ijtimoiy hayoti, urf-odatlari va siyosiy ziddiyatlari haqida tarixiy darsliklardan ko‘ra jonliroq tasavvur beradi. Aristotel ta’kidlaganidek, adabiyot alohida voqea orqali umumiy haqiqatni ko‘rsatadi [1].

2. Tarbiyaviy-axloqiy vazifa. Adabiyot ezgulik va yovuzlik, sadoqat va xiyonat haqidagi tasavvurlarni obrazlar orqali shakllantiradi. Navoiyning “Hayrat ul-abror” dostonidagi hikoyatlar asrlar davomida axloqiy tarbiya manbai bo‘lib kelgan. Bunday tarbiya nasihat orqali emas, o‘quvchining qahramon taqdirini ichdan his qilishi orqali amalga oshadi.

3. Estetik vazifa. Adabiyot go‘zallikni his qilish va so‘z boyligini qadrlash qobiliyatini tarbiyalaydi. Lotman fikricha, badiiy matn oddiy nutqqa qaraganda ancha ko‘p ma’no qatlamini o‘zida saqlaydi [4]. Bu o‘quvchining tilga nisbatan sezgirligini oshiradi va uning nutq madaniyatini boyitadi.

4. Empatik-psixologik vazifa. Badiiy mutolaa o‘quvchiga boshqa inson nigohi bilan dunyoga qarash imkonini beradi. Mar va Otli buni ijtimoiy tajribaning simulyatsiyasi deb ataydi [9], Nussbaum esa bu qobiliyatni demokratik jamiyat fuqarosi uchun zarur fazilat deb hisoblaydi [7]. Hamdardlik qobiliyati jamiyatda bag‘rikenglik va o‘zaro tushunishning asosidir.

5. Milliy o‘zlik va xotirani saqlash vazifasi. Adabiyot xalqning tili, tarixi, qadriyatlari va jamoaviy xotirasini avloddan avlodga yetkazadi. Cho‘lpon she’riyati va Qodiriy nasri mustamlaka sharoitida milliy o‘zlikni saqlab qolishda muhim rol o‘ynagan. Baxtin ta’biri bilan aytganda, adabiyot o‘tmish va hozirgi zamon o‘rtasidagi “dialog” maydonidir [5].

6. Ijtimoiy-tanqidiy vazifa. Adabiyot jamiyatdagi illatlarni ochib beradi va o‘zgarishga undaydi. Ch. Dikkensning ishxonalar va bolalar mehnati haqidagi romanlari Angliyada ijtimoiy islohotlar muhokamasiga turtki bergan; J. Oruellning “1984” romani esa totalitarizm haqidagi ogohlantiruvchi

HSR (LONDON),
HOUGHTON STREET REVIEW JOURNAL
ISSN: 2058-5519|Impact factor-15.9
http://houghtonstreetreview.com/index.php/hsr

ramzga aylangan. Sartr yozuvchi o‘z so‘zi uchun jamiyat oldida mas’ul ekanini aynan shu ma’noda tushuntiradi [6].

Vazifa	Jamiyatga ta’siri	Misol
Bilish	dunyoqarashni kengaytiradi	A. Qodiriy, “O‘tkan kunlar”
Tarbiyaviy-axloqiy	axloqiy me’yorlarni shakllantiradi	A. Navoiy, “Hayrat ul-abror”
Estetik	nutq va did madaniyatini oshiradi	lirik she’riyat
Empatik-psixologik	hamdardlik va bag‘rikenglikni kuchaytiradi	XVIII asr romanlari [8]
Milliy o‘zlikni saqlash	tarixiy xotira va tilni asraydi	Cho‘lpon she’riyati
Ijtimoiy-tanqidiy	illatlarni fosh etib, islohotga undaydi	J. Oruell, “1984”

MUHOKAMA

Olingan natijalar badiiy adabiyotning faqat ko‘ngilochar vosita emas, balki jamiyatning ma’naviy infratuzilmasi ekanini ko‘rsatadi. Adabiyot inson tafakkuri, axloqi va ijtimoiy munosabatlariga bir vaqtning o‘zida ta’sir qiladi. Ayniqsa, empatik vazifa zamonaviy ko‘p madaniyatli jamiyatlarda muhim ahamiyat kasb etadi, chunki turli qarashdagi odamlarning tinch-totuv yashashi o‘zaro tushunishga tayanadi. Shu bilan birga, empirik tadqiqotlar natijalariga ehtiyotkorlik bilan yondashish lozim. Kidd va Kastanoning 2013-yilgi tajribasi [10] keyinchalik boshqa olimlar tomonidan takrorlanganda, qisqa muddatli ta’sir har doim ham tasdiqlanmagan. Bu badiiy mutolaaning ta’siri bir martalik o‘qishda emas, uzoq muddatli kitobxonlik odatida namoyon bo‘lishini ko‘rsatishi mumkin. Mar va Otlining simulyatsiya nazariyasi [9] ham aynan doimiy mutolaa tajribasiga tayanadi. Raqamli davrda adabiyotning ijtimoiy o‘rni yangi sinovga duch kelmoqda. Ijtimoiy tarmoqlardagi qisqa matnlar diqqatni tez almashtirishga o‘rgatadi, badiiy asar esa uzoq va chuqur diqqatni talab qiladi. Biroq raqamli texnologiyalar adabiyotga imkoniyat ham yaratadi: elektron va audiokitoblar, onlayn kitobxonlik klublari asarlarni kengroq auditoriyaga yetkazmoqda. O‘zbekistonda kitobxonlikni rag‘batlantirishga qaratilgan davlat tashabbuslari [3] shu imkoniyatdan foydalanishga yo‘naltirilgan. Chet tillari ta’limi nuqtai nazaridan ham adabiyot alohida ahamiyatga ega. Badiiy matn o‘quvchini tilning tirik, madaniy jihatdan boy shakli bilan tanishtiradi va boshqa xalq dunyoqarashini tushunishga yordam beradi. Rozenblattning o‘quvchi va matn o‘rtasidagi faol munosabat nazariyasi [11] til darslarida adabiy matnlardan foydalanish uchun nazariy asos bo‘la oladi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi: Badiiy adabiyot jamiyatda bilish, tarbiyaviy-axloqiy, estetik, empatik-psixologik, milliy o‘zlikni saqlash va ijtimoiy-tanqidiy vazifalarni bajaradi. Bu vazifalar bir-birini to‘ldiradi va birgalikda shaxs hamda jamiyatning ma’naviy kamolotini

HSR (LONDON),
HOUGHTON STREET REVIEW JOURNAL
ISSN: 2058-5519|Impact factor-15.9
http://houghtonstreetreview.com/index.php/hsr

ta’minlaydi. Badiiy mutolaaning hamdardlik va ijtimoiy tushunishga ta’siri nazariy va empirik tadqiqotlarda asoslangan, biroq u doimiy kitobxonlik orqali to‘liq namoyon bo‘ladi. Raqamli davr adabiyot uchun ham xavf, ham imkoniyat tug‘diradi; natija kitobxonlik madaniyatini qanday tashkil etishimizga bog‘liq.

Tavsiyalar:

- Ta’lim muassasalarida badiiy asarlarni muhokama qiluvchi kitobxonlik klublari va adabiy davralarni tizimli tashkil etish.
- Maktab va oliy ta’limda asarni yod olish emas, tahlil qilish va shaxsiy fikr bildirishga asoslangan o‘qitish usullarini qo‘llash.
- Elektron kutubxonalar, audiokitoblar va onlayn platformalar orqali o‘zbek va jahon adabiyotini yoshlarga yaqinlashtirish.
- Chet tili darslarida asl tildagi badiiy matnlardan madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirish vositasi sifatida foydalanish.
- Kitobxonlikning shaxs rivojiga ta’sirini O‘zbekiston sharoitida so‘rovnoma va tajriba asosida o‘rganish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Аристотель. Поэтика / пер. В.Г. Аппельрота. — М.: Гослитиздат, 1957. — 183 с.
2. Fitrat A. Adabiyot qoidalari. — Toshkent: O‘qituvchi, 1995. — 112 b.
3. Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ib qilish bo‘yicha komissiya tuzish to‘g‘risida: O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoyishi, 2017-yil 12-yanvar // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi [Elektron resurs]. — URL: https://lex.uz
4. Лотман Ю.М. Структура художественного текста. — М.: Искусство, 1970. — 384 с.
5. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. — М.: Искусство, 1979. — 424 с.
6. Sartre J.-P. What Is Literature? / transl. B. Frechtman. — New York: Philosophical Library, 1949. — 306 p.
7. Nussbaum M.C. Poetic Justice: The Literary Imagination and Public Life. — Boston: Beacon Press, 1995. — 143 p.
8. Hunt L. Inventing Human Rights: A History. — New York: W.W. Norton & Company, 2007. — 272 p.
9. Mar R.A., Oatley K. The Function of Fiction is the Abstraction and Simulation of Social Experience // Perspectives on Psychological Science. — 2008. — Vol. 3, № 3. — P. 173–192.
10. Kidd D.C., Castano E. Reading Literary Fiction Improves Theory of Mind // Science. — 2013. — Vol. 342, № 6156. — P. 377–380.
11. Rosenblatt L.M. Literature as Exploration. — New York: D. Appleton-Century, 1938. — 340 p.
12. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. — Toshkent: A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2004. — 288 b.
13. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug‘ati. — Toshkent: Akademnashr, 2010. — 400 b.